

структурно-функциональные подразделения системы продорганов Киевицины, фиксировала эволюционные стадии ее реорганизации, подавала широкую нормативно-правовую базу. Сочетание регионального подхода с информационным источником позволило проследить историю становления и функционирования продорганов на Киевицине в 1919 – 1922 гг., которые испытали на себе инерцию влияния Наркомпрода РСФСР, специфику Министерства продовольствия УНР, переход от «военного коммунизма» к так называемой государственно-экономической либерализации в форме продналога, выявить экономически- административную приоритетность продналога.

Ключевые слова: Наркомпрод, продналоговые органы, периодика, продналог, продналоговые органы, военный коммунизм.

Annotation

Based on the analysis of a number of regional publications the author highlights the historical establishment of the nature of the tax authorities of Kyiv region in the department's special periodicals in 1919 – 1922. The paper reveals the importance of "Narkomprod" department periodicals for studying the controversial processes of transition from "war communism" to the new economic policy.

In this case a factual approach is not dominant therefore the author detects the intensity of publications by "problem and theme" principle, a completeness of information, a combination of general and copyrighted written matters, variable modeling of local and republic-sized events.

The historical part of the source shows its uniqueness and representativeness. The historical material found in newspapers and newsletters, is served in several thematic groups: regulations, official administrative materials, original "Narkomprod" articles, materials, conference materials, congresses of the "prod" (supply)-agencies of Kyiv region, historical and background information about the establishment and activity "prod"-agencies during five years. Presenting them in chronological order reflects the factual aspect of the history of formation and functioning of the local component of "Narkomprod" in Ukrainian SSR.

The author emphasizes a significant information value of department-specific periodicals of "Narkomprod" in Ukrainian SSR, that covered nearly all structural and functional units of the system "prod"-agencies in Kyiv region. The periodicals described a state of its reorganization, and submitted its legal framework. The combination of a regional approach to the source of information made possible to trace the history of formation and functioning "prod"-agencies in Kyiv region in 1919-1922; the influence of "Narkomprod" of RSFSR, a Ministry of Food of UNR; the transition from the "war communism" to so-called public-economic liberalization in a form of a tax in kind; to identify economic and administrative priorities of food tax.

Keywords: *Narkomprod, tax in kind, food tax, periodicals, food tax agencies, war communism.*

УДК 94: 339.188. 2 (477) «1929/1935»

**Віктор Шарпатий
(Київ)**

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ В УСРР (1929-1935 РР.)

Аналізуються причини впровадження карткової системи розподілу продуктів серед міського населення в УСРР в першій половині 30-х років. З'ясовуються особливості

розподілу хлібопродуктів, який був спрямований на забезпечення робітників ключових галузей промисловості. Досліджуються форми дозованого харчування найманих працівників, які були позбавлені інших засобів існування.

Ключові слова: *радянська влада, собез, карткова система, хлібозаготівля, мірчук, колективізація, Наркомпостач.*

Досліджуючи систему становлення та діяльності органів соціального забезпечення в УСРР 20-30-х рр., доводилося звертати увагу на дивовижний аскетизм матеріального державного забезпечення міського населення, особливо періоду сталінської модернізації економічного життя суспільства. Державна монополія, яка стосувалася не лише зовнішньої торгівлі, а також багатьох галузей соціального повсякдення, мала політичну та економічну складову її походження, віддзеркалюючи монопартійну систему влади, а з іншого боку доктрину форсованої індустріалізації, яка також мала ідеологічну складову, бо більшовики намагалися швидкими темпами наздогнати та перегнати капіталістичні країни.

Радянська історична наука виправдовувала функціонування карткової системи забезпечення міського населення хлібом, борошном та крупами саме економічною доцільністю заощадження коштів, закупівель імпортного обладнання для промислових підприємств першої п'ятирічки, сільськогосподарської техніки для «соціалістичних ланів». Справжні соціально-економічні причини впровадження карткової системи тоді не висвітлювалися, тому що сам факт її існування був ганебним для соціалістичного ладу, який після десяти років війни та всіляких експериментів виявився неспроможним задовольнити повсякденні матеріальні потреби громадян. Упорядники збірників документів з історії здійснення індустріалізації уникали розкриття внутрішнього механізму функціонування нормованого забезпечення робітників хлібопродуктами. Сучасна історіографія, незважаючи на деідеологізацію наукових досліджень, також не виявляє особливо пізнавального зацікавлення феноменом карткової системи. Так, у колективній монографії про причини і наслідки голодомору в УСРР 1932-1933 рр. виокремлено підрозділ, у якому показано діяльність спецрозподільників по забезпеченню партійно-радянської номенклатури [1], а карткова система лише згадується в контексті виживання голодуючого населення дрібних міст, соціальної сфері – шкіл, лікарень, дитячих притулків тощо. Термін «карткова система» є в «Енциклопедії історії України», але він стосується 1919-1921 рр., хоча суть і принципи були майже однаковими з картковою системою 1929-1935 рр., яка виконувала дещо інше завдання. Історики дуже переймаються вивченням повсякденного життя, але уникають

системного дослідження діяльності Народного комісаріату постачання СРСР, очолюваного А. І. Мікояном, впровадження нормованого забезпечення печеним хлібом, борошном, крупами робітників основних галузей промисловості. Соціальне забезпечення та державне постачання міст хлібопродуктами, як вдалося мені показати в одній з монографій [2], майже не перетиналися, але виконували спільну місію, маючи дуже обмежені матеріальні ресурси. Оригінальні документи та матеріали про повсякденне забезпечення хлібом киян у голодні роки викладені в колективній праці «Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні» [3]. У 2011 р. Інститут історії України НАН України виконав історично-економічне дослідження, виклавши його у двох томах, але про карткову систему там є лише згадка, яка стосується початкової дати впровадження хлібних карток – 1929 р. [4].

Історіографічних досліджень з цієї проблематики обмаль, щоб робити узагальнюючі висновки, а тим паче констатувати вичерпність проблемно-тематичного висвітлення, тому важливо з'ясувати соціальну ефективність, політично-економічну мотивацію та реальні причини дозованого харчування «совграждан». Для іноземних туристів та спеціалістів, які працювали в Україні, існували магазини «Торгсину» та «Инснабу», тобто влада намагалася створити для них відповідний стандарт продовольчого забезпечення. Яким чином відбувалося карткове постачання хлібопродуктами, особливо соціально-культурної галузі міст та індустріальних центрів в умовах голоду, а також наскільки економічно обґрунтованою була ліквідація карткової системи на початку 1935 р., на мою думку, має важливе науково-пізнавальне значення. Її регіонально-галузева специфіка та «собезівський» механізм здійснення залишаються недостатньо дослідженими, але актуальним елементом повсякденного життя радянського суспільства 30-х рр.

Револьюційні експерименти над селом зруйнували структуру виробництва зерна, та ліквідували поміщицьке землеволодіння, а вирощування фермерськими господарствами зменшилося за десять років майже у 5 раз. Потреби щороку зростали. 4 листопада 1928 р. нарком постачання А. Мікоян вимагав від України 900 тис. пудів пшениці для забезпечення української макаронної промисловості, а на черзі була армія, ГПУ, НКВС, робітники фабрик і заводів, соціальна галузь. Отже, скорочення обсягів зерновиробництва та збільшення соціального контингенту споживання хліба, борошна і круп в містах, створювало чергову проблему, яку неп не подолав. Проголошення контрольних чисел першого п'ятирічного

плану, розгортання індустріалізації та здійснення соціалістичної реконструкції сільського господарства також мали «хлібну залежність», тому уряд обрав перевірену у 1919-1921 рр. карткову систему забезпечення хлібом за списками. У 1929 р., розробляючи черговий план податкової кампанії, радянський уряд встановив місячні норми продовольчого забезпечення кожної особи, на які не ширилися фіскальні заходи, тобто стягнення боргу за минулий рік («недоїмка», податок, мито). Виявилося, що місячна норма становила на особу 14 кг борошна (або зерна), 2 кг крупи, 16 кг картоплі, 1,25 кг солі та 400 грам олії [5]. Хлібні картки з'явилися у 1928 р., щоб зарадити «продовольчим труднощам» міського населення Одеси, Маріуполя, Херсона, а згодом у 1929 р. їх поширили на решту міст. Населення було поділене на шість соціально-професійних груп, а міста, які підлягали картковому забезпеченню, розподілялися за кількістю населення та адміністративним статусом. Промислове будівництво розширювалося, кількість міського населення зростала, а обсяги хлібозаготівель в умовах примусової колективізації відставали від потреб, тому перегляду підлягали соціальні категорії користувачів хлібних карток. Основна увага зосереджувалася на пріоритетних галузях, тому соціогуманітарна сфера виявилася залишковою.

Регулятивно-розпорядчі функції зосереджувалися у наркоматі постачання, чиновники якого, враховуючи наявні резерви та фонди, встановлювали норми хлібозабезпечення, а також звільняли від централізованого постачання окремі соціально-професійні групи, райони, якщо у них не виконували державний план хлібозаготівель. «Директивами Наркомпостачання, – наголошувалося в листі Наркомосу УСРР від 19 березня 1931 р., – знято постачання хлібом учителів, дитячі інтернатні установи та припинено виділення продуктів для виготовлення безкоштовних гарячих сніданків для школярів – дітей наймитів, бідноти та низькооплачуваних робітників. З наведених співробітниками НКО довідок в апараті Нарком постачання виявилось, що це стосується 180 районів, що не виконали планів хлібозаготовок. Цим районам заборонено з поточних хлібозаготовок постачати дитячі інтернатні установи, учителів і виділяти продукти для гарячих безкоштовних сніданків з централізованого фонду для цих районів теж не виділено» [6]. Вони не могли придбати борошно та крупи на «чорному ринку», тому що ціни були для них захмарними: за пуд пшеничного борошна правили 145 крб., пшона 125 крб., крупи 130 крб. Якщо в дитбудинку чи інтернаті перебувало сотні дітей, то ці соціальні установи не мали змоги придбати продукти самотужки, тому діти були приречені на голодування, що і сталося протягом 1931-1935 рр.

Централізоване забезпечення хлібопродуктами основного контингенту також давало «збої», тому що бракувало борошна, круп. Встановлення норм і їх реальне забезпечення не завжди співпадали. Для ливарників, які працювали на «шкідливих» роботах у «гарячих цехах», виділяли 400 грам хліба, а на підприємствах металургійної та машинобудівної галузей 200 грамів на день. Статистичні дані про виконання планового постачання галузей та регіонів необхідними продуктами свідчать про наявність «перебоїв» щодо забезпечення населення, яке знаходилося на картковому обліку. Так, за перший тиждень грудня 1932 р. план продовольчого забезпечення вугільної промисловості Донбасу було виконано на 13%, металургійної на 12%, машинобудівної на 5%, енергетичної на 25%, будівельної на 9%, лікарень на 2%, військово відомство на 6%, спецзаводи на 5%, а розподільники «Инснабу» на 19% [7], де «отоварювалися» іноземні фахівці – інженери, техніки, кваліфіковані робітники, які допомагали зводити «велетні першої п'ятирічки». За четвертий квартал 1932 р. підприємства металургійної, хімічної та машинобудівної галузей недоотримали більше половини запланованого м'яса, а в установах закритого типу 63%, тому металурги харчувалися нижче необхідної норми калорійного забезпечення. Ключові галузі промисловості належали до пріоритетних напрямків економічного розвитку, тому робітникам, крім хлібних карток, видавали продовольчі картки, до яких записували місячну норму продпайка. Наприклад, за нормами постачання у січні 1933 р. шахтар мав отримати 2 кг м'яса, 400 грам олії, 1,5 кг макарон, але відповідним розподільчим структурам бракувало продовольчих фондів, тому ці мізерні місячні норми залишалися «писаною грамотою», а не реальним забезпеченням. «Ответработники», тобто управлінці вугільної галузі, також одержували 2 кг м'яса на місяць, організовуючи трудові почини, соцзмагання та ударництво.

Постачання хлібопродуктами залежало від наявності фондів, тобто від хлібозаготівель та вилучення мірчука з млинів. Союзний уряд встановив для України на перший квартал 1933 р. 280 тис. т борошна, що на 9 тис. менше від попереднього кварталу, а на січень припадало 93,3 тис. т, хоча джерела їх наповнення не визначив, але висловив сподівання на успішне надходження мірчука: 75 тис. т з республіканського фонду і 28 тис. т від млинів.

Повсякденна і виснажлива фізична робота на промислових підприємствах вимагала належного калорійного харчування, а ОРСам бракувало елементарного – хліба, борошна, круп, тому робітники голодували. 21 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М.Хатаєвич інформував ЦК КП(б)У та Наркомпостач СРСР про погіршення

продовольчого забезпечення промислових підприємств. Він підкреслював факт «...систематичної недодачі робітникам і службовцям продуктів проти встановлених норм», а заводи ім.Леніна, Дзержинського, «Комінтерн», «Комунар», Криворізький залізорудний басейн, новобудови (Дніпрокомбінат, Криворіжбуд, Нікопольбуд) не одержували жирів, риби. У лютому місяці робітникам заводу ім.Петровського зменшили у два рази норму продуктового постачання. План виконання завозу крупи недовиконувався, тому М.Хатаєвич звернув увагу на «...винятково тяжке становище – на великих підприємствах, які проходили за другим списком (до 3 тис. робітників): у Мелітополі – заводи «Победа», ім. Балицького, Боровського; у Бердянську – заводи «Красный Прогресс», Первомайський, Азово-Чорноморський; у В.Токмаку та ін., де майже ніяких продуктів, крім хліба, не видається і то протягом декількох місяців норма хліба була зрізана з 700 г до 100 г» [8]. Робітники і службовці третього списку, крім 200 грам хліба на день, нічого іншого не отримували, а централізоване постачання установ громадського харчування забезпечувалося недостатньо, особливо жирами, рибою. Весь улов риби Азовського моря Наркомпостач вивозив за межі області, тому про заміну жирів рибою говорити не доводилось. Студенти, а їх в області було 38 тис. осіб, отримували в містах 300-350 грам хліба, тому що його реальні запаси не забезпечували встановлених норм постачання, тому утриманці робітників «особого списку» та №1, замість 400 грам, одержували 300 грам хліба. Мізерна зарплата робітників не дозволяла купувати продукти на ринку, бо літра олії коштувала 52 крб. 50 коп., яйця 16 крб. за десяток, молоко 4 крб. 50 коп. за літр, хліб печений 13-15 крб. один кг. [9].

В архівному фонді Наркомпостачу УСРР збереглися документи, які засвідчують факт недостатнього забезпечення робітників Дніпропетровська, яких було тоді 85 тис. осіб, що належали до відповідних списків. Наркомат постачання взяв на себе забезпечення 57 тис. робітників та 39,5 тис. інших соціальних категорій нормованого постачання, хоча реальний контингент був значно більшим, тому було запропоновано «годувати за фактичною наявністю», але без наявних фондів та резервів. До списків на карткове забезпечення хлібом по Дніпропетровську у четвертому кварталі потрапило 220 тис. осіб, з них до «особого списку» 114 тис., а до списку №1, враховуючи інші міста області, 109 тис., хоча загальна кількість досягла 445,3 тис. осіб, бо до першого списку зарахували відомих художників, колишніх політкаторжан, персональних пенсіонерів, студентів Комуніверситету ім. Сталіна[10]. Продовольче забезпечення осіб списку №3,

контингент якого встановлювала область, залежало винятково від місцевих можливостей, а вони були обмежені і недостатні.

Напівголодне існування спостерігалось також серед робітників та інших категорій населення міста Києва. 7 лютого 1932 р. президія міськради констатувала факт розкрадання та марнотратства «державного хлібного фонду», тому запропонувала низку адміністративних заходів: зосередити розподіл хліба у відділах міськпостачання; оформлення та зберігання набірних хлібних документів передати адміністративному та оперативно-технічному керівництву центральної картотеки при відділі міськпостачу; заборонити кооперативним організаціям видавати «набірні картки», але залишити за ними право випікання хліба та торгівлі ним через власну розподільну систему; поліпшити техніку оформлення набірних документів та «...максимально усунути зайву тяганину і черги, що утворюються, коли людність одержує картки» [11]. Місто, отримуючи з центру хліб, що підлягав розподілу, встановлювало тверді ліміти витрачання хліба, тому міська влада інформувала ЦК КП(б)У та уряд про те, що «...Наркомпостачання систематично затримує вчасне визначення контингентів хліба для міста. Теперішня практика одержання нарядів на хліб у середині місяця спричиняється, якщо зменшують контингент проти минуло місяця, або до неминучої перевитрати, або то того, що тимчасово припиняється постачання місту» [12]. А таких випадків було чимало, на які місцеві органи влади активно реагували. «У зв'язку з тим, - наголошувалося у протоколі засідання президії Київської міськради від 14 лютого 1932 р., – що на лютий місяць значно зменшено для Києва розмір хлібопостачання: для населення – на 150 тон і для громадського харчування – на 50% проти січня місяця, що неминуче призведе до значних перебоїв у справі хлібопостачання, категорично настоювати перед Наркомснабом, щоб норми хлібопостачання населення, а також для громадського харчування, було залишено без змін»[13]. Торгівля хлібом у кооперативних магазинах була мізерною, тому що значна частина надходила до спецрозподільників, до Торгсину, для нормованого постачання за картками, тому комерційна торгівля хлібом, яка з'явилася у березні 1933 р., була позитивно сприйнята киянами. 23 березня Київський обком КП(б)У просив А. Мікояна дозволити комерційну торгівлю хлібом з 5 квітня, розташувавши її у робітничих центрах, біля вокзалу, пристані, а для підвищення хлібопечення на 100-150 т на добу планувалося відкриття занедбаних пекарень. 7 квітня 1933 р. бюро обкому партії постановило оголосити в газетах та на вітринах магазинів про те, що «...здійснюється постійний вільний продаж хліба усім громадянам, без набірних книжок, з

відпуском в одні руки до 1 кг, а також за встановленою ціною на хліб: за 1 кг житнього хліба – 2 крб. 50 коп.; за 1 кг заварного хліба – 3 крб.»[14]. Фактично скасовувалася карткова система, і населенню надавалося право вільного придбання печеного хліба за комерційними цінами. 10 квітня 1933 р. обком партії констатував незадовільний стан торгівлі хлібом, тому зобов'язав органи ГПУ та міліції виловлювати спекулянтів, забирати хліб, штрафувати у розмірі від 50 до 100 крб., боротися з розкраданням хліба у пекарнях, наводити порядок у чергах, збільшити «пропускну здатність» магазинів. Щоб запобігти поширенню висипного тифу, особливо через масове скупчення людей у хлібних чергах, визнали доцільним встановити продаж залізничних квитків з навколишніх станцій (Миронівна, Козятин, Бердичів, Фастів, Коростень, Яготин, Кумань, Гребінка) винятково за посвідченнями особи. Секретар Київського обкому КП(б)У М. Н. Демченко запропонував 21 липня 1933 р. міському партії негайно відкрити кіоски для продажу комерційного хліба на «дачних місцевостях»: Ворзель, Боярка, Пуща-Водиця, Дарниця, Святошин та інших.

1 серпня 1933 р., коли види на урожай були позитивними, політбюро ЦК КП(б)У затвердило поданий Наркомпостачем УСРР план хлібопостачання на серпень, зобов'язавши місцеву партійну та державну владу «...відновити повністю норми забезпечення хлібом для робітників, ІТП, службовців та їх утриманців «особого» і першого списку, не допускаючи у подальшому порушення встановлених для них норм хлібопостачання» [15]. Для робітників другого списку встановлювалася норма 600 грам, а з 1 серпня учителі, ветеринари і медпрацівники у селах та їх утриманці переводилися на централізоване забезпечення хлібом за рахунок 2% нарахувань за поставку зерна державі колгоспами та селянами. Порушувалося питання перед А. Мікояном про відкриття у Харкові гастрономів та двох-трьох комерційних ресторанів за комерційними цінами. Для функціонування цієї форми торгівлі треба було мати гроші, належну мережу, а головне достатню кількість печеного хліба.

Офіційно карткова система була усунена з повсякденного життя населення 9 грудня 1934 р. постановою РНК СРСР «Про скасування карткової системи з печеного хліба, борошна та круп і системи отоварювання технічними культурами». Два перших абзаци постанови розкривають економічну основу, соціальне спрямування та організаційні форми нового режиму торгівлі печеним хлібом. Виявляється, що її скасування стало можливим завдяки «досягнутим успіхам розвитку соціалістичного сільського господарства», а також з метою «подальшого поліпшення постачання

робітників», тому впроваджувалася торгівля хлібопродуктами у державних та кооперативних магазинах. Упродовж 1934-1935 рр. у багатьох районах Вінницької та інших областей, судячи з опублікованих архівних документів, тривав голод. Станом на лютий місяць 1934 р. «продовольчі труднощі» були зафіксовані органами ГПУ УСРР у 349 сілрадах 74 районів України, а в селах Немирівського району Вінницької області у лютому 1935 р. «хліба зовсім нема» [16]. У березні 1935 р. у багатьох колгоспах області колгоспники лежали пухлими від голоду, тому що залишились без хліба внаслідок хлібозаготівель та мізерної натуральної оплати трудовдя, внаслідок чого «успіхи» виявилися дуже трагічними і драматичними.

«Демократичність» та «гуманність» молотовської постанови про скасування карткової системи виявилася політичною декларацією, яка мала засвідчити світові про подолання «прориву» 1932-1933 рр., тобто голодомору. З 1 січня 1935 р. замість високих комерційних і надто занижених нормованих роздрібних цін на печений хліб, борошно та крупу встановлювали єдині ціни за 8 поясами. Українські області належали до другого і третього поясів, так житній кілограмовий буханець хліба коштував 90 коп. для населення Київської, Харківської, Донецької, Чернігівської, Вінницької областей, а за 1 крб. його можна було придбати у містах Дніпропетровської та Одеської областей. Пшеничний коштував для другого поясу 1 крб., для третього 1 крб. 10 коп., а висівковий від 2 крб. 20 коп. до 3 крб. 40 коп.

Отже, починаючи з першого січня 1935 р. карткова система перестала функціонувати, яка створювала умови населенню для вільного придбання печеного хліба, хоча в українському селі 1934 -1935 рр. ніхто з урядовців не ліквідував форм, методів та нереальних обсягів хлібозаготівель.

Таким чином, система нормованого постачання хліба, круп та борошна, а також інших видів продуктів, яке стосувалося переважно індустріальних робітників та окремих соціально-професійних груп міського населення, проіснувала п'ять років (1929-1934 рр.). Вона була спрямована на забезпечення робітників ключових галузей промисловості, але виявилася жалюгідною формою дозованого харчування найманих працівників, позбавлених інших засобів існування. Встановлені норми подушного забезпечення хлібом за коефіцієнтом трудової участі, кваліфікації та галузевої градації постійно переглядалися, зменшувалися, а рівень забезпечення бажав кращого, тому що карткова система не витримала випробування голодомором, котрий проник до сумнозвісних списків №2,3, які стосувалися дрібних фабрик та заводів, установ освіти та охорони

здоров'я. За таких умов, коли робітникам не вистачало хліба, не кажучи про жири, овочі, фрукти, молочні продукти та рибу, їх експорт виглядав цинічно і зухвало. Спроба партійно-радянських органів вирішити проблему забезпечення міського населення хлібом шляхом впровадження комерційної торгівлі завершилася нічим, тому що хліб не потрапляв до крамниць, а боротьба із спекулянтами відлякувала потенційних клієнтів. Паралельно з комерційними магазинами діяла торгсинівська мережа, система закритих розподільників для партноменклатури, тому «класи» соціалістичного суспільства здобули можливість вибору прилавків. Країна, яка годувала хлібом європейські країни, вимушена перейти на карткове нормоване забезпечення робітників, службовців та їхніх родин, що не відповідало її потенційним економічним можливостям, особливо сільськогосподарського виробництва в УСРР.

Джерела та література:

1. Голод 1932-1933 років в Україні: причини і наслідки /Ред. рада: В. А. Смолій та інш.; відповід. ред. В. М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2003. – 886 с.
2. Шарпаций В. Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20-30-ті роки ХХ ст.) / В. Г. Шарпаций. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні: місто Київ / В. К. Борисенко, О. М. Веселова, В. М. Даниленко та ін. / Відп. ред. В. І. Марочко. – К.: Фенікс, 2008. – 584с.
4. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Ред. рада: В. М. Литвин; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608с.
5. СУ РСФСР. – 1929. – №83. – С.817.
6. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник док. і матеріалів. – К., 1993. – С.306–307.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). –Ф. 423. – Оп. 6. – Спр. 1200. – Арк. 22..
8. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С.465.
9. ЦДАВО України. –Ф. 423. – Оп. 6. – Справа 1299. – Арк. 1.
10. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні: місто Київ... С.118-122.
11. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. – С.485, 543.
12. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр. Збірник документів та матеріалів. – Вінниця, 2007. – С.447,463.

References

1. Golod 1932-1933 rokiv v Ukraini: prichini i naslidki /Red. rada: V. A. Smoliyta insh.; vidpovid. red. V. M. Litvin. – K.: Naukova dumka, 2003. – 886 s.

2. Sharpatiy V. G. Sotsialne zabezpechennya vURSР (20-30-ti roki KhKhst.) / V. G. Sharpatiy. – K.: Nika-Tsentr, 2006. – 268 s.
3. Natsionalna kniga pam'yati zhertv golodomoru 1932-1933 rokiv v Ukraini: misto Kiiv / V. K. Borisenko, O. M. Veselova, V. M. Danilenkota in. / Vidp. red. V. I. Marochko. – K.: Feniks, 2008. – 584s.
4. Ekonomichna istoriya Ukraini: Istoriko-ekonomichne doslidzhennya: v 2 t. / Red. rada: V. M. Litvin; vidp. red. V. A. Smoliiy. – K.: Nika-Tsentr, 2011. – T.2. – 608s.
5. SU RSFSR. – 1929. – №83. – S.817.
6. Kolektivizatsiya i golod na Ukraini. 1929-1933. Zbirnik dok. i materialiv. – K., 1993. – S.306–307.
7. Tsentralniy derzhavniy arkhiv vishchikh organiv vladi ta upravlinnya Ukraini (TsDAVO Ukraini). –F. 423. – Op. 6. – Spr. 1200. – Ark. 22.
8. Golod 1932-1933 rokiv na Ukraini: ochima istorikiv, movoyu dokumentiv. – K., 1990. – S.465.
9. TsDAVO Ukraini. –F. 423. – Op. 6. – Sprava 1299. – Ark. 1.
10. Natsionalna kniga pam'yati zhertv golodomoru 1932-1933 rokiv v Ukraini: misto Kiiv... S.118-122.
11. Golod 1932-1933 rokiv na Ukraini: ochima istorikiv, movoyu dokumentiv. – K., 1990. – S.485, 543.
12. Golod ta golodomor na Podilli 1920-1940 rr. Zbirnik dokumentiv ta materialiv. – Vinnitsya, 2007. – S.447,463.

Аннотация

Анализируются причины внедрения карточной системы распределения продуктов среди городского населения в УССР в первой половине 30-х годов. Выясняются особенности распределения хлебопродуктов, которое было направлено на обеспечение рабочих ключевых отраслей промышленности. Исследуются формы дозированного питания наемных работников, которые были лишены других средств существования.

Ключевые слова: *собес, карточная система, хлебозаготовки, мирчук, коллективизация, Наркомпостав.*

Annotation

The phenomenon of rationed supply of bread to the Ukrainian population in the 1930s was studied. Social effectiveness, political and economic motivation, and real reasons for rationed supply of food to the public were ascertained. The food distribution system was intended for provisioning of workers in key manufacturing industries, but turned out to be a miserable form of food rationing for hired workers deprived of other means of existence. The imposed norms of per capita allotment of bread based on one's labor input, qualification and industry-wise grading were constantly revised and decreased, while the level of provisioning left much to be desired, because the ration card system could not cope with the Holodomor. In the conditions when workers didn't have enough bread, let alone fats, vegetables, fruits, dairy products and fish, export of these commodities looked cynical and impertinent. As a result of the communist experiment, Ukraine which was called 'the breadbasket of Europe' was forced to introduce rationed provisioning of industrial and administrative workers and their families, which was not what the country's economic potential could offer.

Keywords: rationed provisioning, social security, ration card system, grain procurement, collectivization, People's Commissariat for Supplies (Narkomsnab).

ПОВСЯКДЕННА ІСТОРІЯ

УДК 94:316.955 (477) «1965/1985»

Катерина Богатирчук
(Київ)

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ПОВСЯКДЕННА ГІГІЄНА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ ДОБИ «ЗАСТОЮ»

У статті висвітлено медичне законодавство, що стосується охорони здоров'я дітей та молоді Української РСР періоду «застою». Виділено проблеми в сфері медичного обслуговування та гігієни учнівської молоді. Розкрито основні плани заходів по медичному обслуговуванні школярів та якість проведення медичних оглядів в школах. З'ясовано роль Червоного Хреста в роботі з учнівською молоддю в зазначений період в школах УРСР. Проаналізовано режим дня та повсякденна гігієну школярів.

Ключові слова: *медичне обслуговування школярів, повсякденна гігієна, учнівська молодь, охорона здоров'я.*

Одним із важливих напрямлень в історії України є дослідження соціальної сфери, малодослідженою залишається проблема медичного обслуговування та повсякденної гігієни школярів часів «застою». Упродовж останніх років в Україні спостерігається тенденція до погіршення стану здоров'я дітей, зумовлена негативними факторами соціально-економічного та екологічного характеру. Звідси і полягає актуальність нашого дослідження, яка посилюється тим, що сфера медичного обслуговування відіграє важливу роль у забезпеченні належного рівня розвитку та здоров'я школярів. Адже тільки всебічне дослідження всіх аспектів минулого в їх ретроспективі дасть змогу сформуванню належні принципи ефективної системи охорони здоров'я України та медичного обслуговування дітей та молоді.

Проблема медичного обслуговування учнівської молоді, на відміну від питань повсякденної гігієни школярів, в силу негативних впливів тоталітарної ідеології не знайшла належного висвітлення в радянській історіографії через небажання системи показувати дійсний стан медичної галузі. Переважна більшість тогочасних праць носили пропагандистський характер, в яких цілеспрямовано фальсифікувалося реальне становище охорони здоров'я. Така практика не сприяла створенню реального уявлення про функціонування соціальної сфери на території УРСР в означений період.